

Az ibériai jelenkor és Európa*

Sok munkát és olvasnivalót ad az érdekelteknek, mégis öröndetes: a magyar Ibéria- és Ibero-Amerika-kutatás ütemesen fejlődik, és mind több értékes produktuma jut el a közzétételig. Már nem csak az „öregek” és a derékhad, hanem a fiatalabb oktató- és kutatónemzedék tagjai, sőt a doktoriskolák hallgatói is magvas disszertációkkal lépnek a színre. A recenzióban ismertetendő könyv szerzője nem tartozik az öregek, de már a fiatalok közé sem. Ha feltétlenül minősíteniünk kellene, az „érett derékhadhoz” sorolhatnánk. Kutatói pályájának íve jelzi, hogy nagyobb előrelépései – az „akadémia doktora” fokozatig – türelmes, szívós erőfeszítések termékei. A spanyol demokratikus átmenet vitathatatlanul legjobb magyar összegező leírását is az ő neve fémjelzi.¹ Egyike volt azoknak, akik – félreérthetetlenül az itthon is értékesíthető tanulságok föltárása végett – nagy szorgalommal kezdték kutatni *az ibériai országok európai csatlakozásának makro- és mikrotörténetét*; ennek során nem sorolta Spanyolországnál hátrább Portugáliát sem, amelynek tapasztalata – s erre egyikként éppen ő figyelmeztetett – több okból (például a lakosság, a terület hasonló mértéke miatt) jobban hasonlítható Magyarországhoz.

Ezúttal különösen érdekes próbálkozásba kezdett. A két ország európai betagozódását ábrázolva, útjukat *történelmi keretbe* helyezi. Ennek értelme világos. Az ilyen csatlakozásban két (vagy több) résztvevő találkozik, és nem közömbös, hogy egy állam és lakossága milyen adottságokkal, történelmi előzményekkel, milyen társadalomlélektani állapotban jut el az EGK, az EK, az EU küszöbére. Az sem mindegy, hogy maga a befogadó nagyobb közösség a csatlakozás pillanatában éppen milyen állapotában van, netán milyen bajokkal küszködik. Ezek a tényezők ugyanis, és a magyar kutató a vizsgált gyakorlatban itthon ezzel igazán most szembesül, további évtizedekre meghatározzák vagy legalábbis erősen befolyásolják az adott ország előrehaladását (néha csalódásait, bizonytalankodásait) immár benn, az integrált közösségben is. A szerző dolgát nehezíti bizonyos folyamatok viszonylagos kronológiai közelsége, befejezetlensége, a történeti távlat hiánya; megkönnyíti viszont jogi, politológiai végzettsége és történelmi ismeretei, nyelvtudása, meglehetősen nagy helyszíni tapasztalata, szakmai kapcsolatai.

* SZILÁGYI István: *Portugália és Spanyolország. Történelem és politika a 20. században*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2006. 292 p.

¹ SZILÁGYI István: *Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996. 238 p.

A túlnyomórészt az ibériai országok külkapcsolatait tárgyaló, de belpolitikai felépítésüket és működési módjukat is bemutató kötet három részre tagolódik. Az első *Spanyolország utóbbi évtizedekben megtett útját* ábrázolja szinte a máig, ahol szükséges, hosszabb történelmi visszatekintésekkel. A második *Portugália legújabb történetébe* és európai betagozódásába vezet be, bizonyítva, hogy (kevésbé átütő sikerei dacára) ez az ország sem tartozik a világpolitika passzív vagy jelentéktelen szereplői közé, különösen egykori brazil és portugál-afrikai kapcsolatainak korszerű formában való újraépítése után. A harmadik a két országot *a nemzetközi kapcsolatok szélesebb rendszerébe* igyekszik beilleszteni.

Már az első, spanyol rész is szélesebb kitekintést nyújt, mint hogy csupán az európai betagozódás szakaszait követné. Részletes felvilágosítást kaphatunk benne a spanyol NATO-csatlakozás fázisairól és természetéről, a lépés belpolitikai összefüggéseit is bevonva a vizsgált tényezők közé. Spanyol „sikertörténetként” írja le az *európai gazdasági közösségekhez* való csatlakozás előkészítését, lebonyolítását és talpraesett kihasználását. Mindeközben a külpolitika más irányait, például a spanyol–portugál viszony évszázadok óta mindig kényes tényezőjét is tárgyalja. Érdekesen és tanulságosan mutatja be azt, hogyan hatott a külpolitikai koncepciók alakulására az 1981-es, az 1982-es, majd az 1996-os *kormányváltás*, hogyan érvényesült a kormányra jutott pártok olykor élesen eltérő szemléleti kiindulópontjai dacára egyfajta nemzeti konszenzus az ország érdekeinek szolgálatában.

Fontos, hogy Szilágyi érzékelteti: az ország gyorsan túllépett azon, hogy befogadott „szegénygyereknek” tekintsék a közösségekben. Hamarosan nemcsak színhelye és tárgya lett az EU egyes fontos eseményeinek, hanem (mint például az unió mediterrán kapcsolatait szorgalmazó, 1995-ben spanyol kezdeményezésre indult „barcelonai folyamat” esetében) önálló célokat kitűző mozgatója is ezeknek. Ez megfelel annak a kívánságának, hogy a térség egyik legnagyobb területű és lakosságú államaként az őt megillető középhatalmi szerepet játssza a földrészen. Arról is szó van, hogy nagy késést kellett behoznia. A Franco-diktatúra éveinek paradoxona volt, hogy az országnak igen jó kapcsolatai voltak az Egyesült Államokkal, a hagyományok okán elég jók a latin-amerikai országokkal, köztük Kubával is, kifejezetten szívélyesek a legtöbb arab országgal, eközben Európa integrált közösségei, a rendszer születési hibáit (a német–olasz dajkák emlékét) szem előtt tartva, tisztes távolságban tartották maguktól az elsősorban éppen ezen a földrészen sokra hivatott országot. Ez az állapot kisebb lépések után csak a demokratikus átmenet éveiben oldódott és tett lehetővé szívélyes kapcsolatokat.

Az ilyen kis lépések Szilágyi nyújtotta leírásai közül kiemelkedik az 1970. októberi, az Európai Közösségek Tanácsa és Spanyolország kormánya által aláírt, a Franco-diktatúra ideje alatt elért legjelentősebb gazdasági közeledést jelentő „*preferenciális megállapodás*” ábrázolása. Ezt a rangos történeti irodalom is többnyire mellőzi, vagy értelmezés nélkül egyszerűen megemlíti. Szilágyi egyrészt világossá teszi, hogy az EK országai „politikai megfontolások miatt hátrították el, vagy terelték mellékvágányra a Franco-kormányzat csatlakozási kezdeményezéseit”. Másrészt – joggal – mégis áttörésként értékeli a megállapodást, amely két szakaszban volt hivatott szélesíteni az EK és Spanyolország kereskedelmi kapcsolatait. Mint leírja, a végrehajtás megrekedt az első, kölcsönös, de a spanyol fél számára szerényebb engedményeket jelentő szakaszban, mert Franco halála és az első szabad választás (1977 júniusa) után már maga a csatlakozás került napirendre. Addigra viszont létrejött az intézményes érintkezés mechanizmusa, amely hordozhatta a későbbi, ennél jóval kiterjedtebb kapcsolatokat. Nincs módom itt felsorolni mindazokat a kérdéseket, amelyekben a kötet a szokottnál jóval részletdúsabb leírást ad az 1960 és 2000 közötti mozgalmas évtizedek egy-egy speciális eseményéről. Ezek egyike a preferenciális megállapodás rövidsége dacára igen adatgazdag ismertetése.

Érthetően különleges jelentőségű Szilágyi számára a *Spanyolország és Latin-Amerika országai közötti kapcsolatok* értelmezése. Ez, mint tudjuk (s amint a könyvből is kiderül), sokágú érdekviszony. A spanyol gazdasági és kulturális expanzió egyik legfontosabb iránya, Európa számára egyfajta híd, amely az e téren kétségkívül legilletékesebb állam közvetítésével erősíti az EU közép- és dél-amerikai kapcsolatait és versenypozícióit, egyes esetekben (Chile, Mexikó) a társult tagságig is eljutva, nem utolsósorban pedig a spanyol és portugál nyelvű országok közös problémáit napirenden tartó évenkénti „ibero-amerikai csúcsertekezletek” kezdeményezője és hordozója. Mostanában divat ezeket (elsősorban a világsajtó, nem pedig monográfiák lapjain) üres ceremoniális fórumnak nyilvánítani, mivel nem hoznak világrengető döntéseket. A valódi elemzők, köztük Szilágyi, jól tudják, hogy ez eleve nem tartozott célkitűzéseik közé. Egyrészt a spanyol nyelv(ek) és az általuk hordozott kultúra nemzetközi szerepének rohamos növekedése indokolja őket. Másrészt a valóban nagy horderejű „ibero-amerikai” döntések természetesen falakon kívül születnek. Ilyen az immár önállósodott spanyol nagytőkének az offenzívája, amely – korántsem súrlódások nélkül – lassacskán átrajzolja a szubkontinens világ gazdasági kapcsolatrendszerét.

Lehengerlő Szilágyi *alkotmánytörténeti jártassága*. Spanyol vonatkozásban ez nem gyerekjáték: csak a 19. században kilenc alaptörvény szü-

letett, a „nonnata” (be nem vezetett) alkotmányokat is számítva. Ha nem vesszük figyelembe az 1917-es „parlamenti gyűlés” történelmi jelentőségű tervezetét, a 20. században csak kettő, az 1931-es és az 1978-as, de ezek jelentősége óriási. Több mint fél tucat „szerves” törvényt (*Ley orgánica*) bocsátott ki Franco tábornok is, aki ezeket „alkotmányos törvényekként” fogta föl. Ha ezekhez hozzászámítjuk az alaptörvények alig megszámlálható kisebb-nagyobb módosításait, néma kalapemeléssel kell köszöntenünk azt az embert, aki ebben a dzsungelben kiismeri magát. Különösen csillogatja érényeit, amikor az 1978-as alkotmánynak az Autonóm Közösségekkel (így nevezik ma a régiókat) kapcsolatos döntéseit magyarázza és részletezi. Ezek után azt is megengedheti magának, hogy némely vonatkozásban kritikusan nyúljon a bizonyos fokig a mai demokratikus alkotmány előképének tekinthető *1931-es alkotmány* szövegéhez. (Nem ő az első.) Mégis, úgy érzem, itt legjobb érényei viszik kissé félre. Elismeri, hogy az 1931. december 9-én elfogadott alkotmány megalkotói „tizenhárom, korlátozott önkormányzatisággal rendelkező régióra osztották az országot. Nem tettek azonban említést a baszk, a gallego és a katalán kisnemzetekről, amelyeket szintén régióknak minősítettek.” Ezt Szilágyi úgy értékeli, hogy „minden demokratikus jellege ellenére e reform is a centralista felfogást, az egységes nemzeti állam hagyományos koncepcióját képviselte”. (24.)

Úgy érzem, a kérdés ilyen felvetése nem eléggé életszerű annak a *fordulatos eseménysorozatnak* a jellemzésére, amely az 1931-es alkotmánynak ebből a paragrafusából bontakozott ki. Egyetértek a szerzővel abban, hogy az alkotmány nem adott igazán erőteljes impulzust a régiók – valamennyi régió – autonóm fejlődéséhez, még kevésbé írta ezt elő. Bizonyára jobb lett volna, ha megteszi – Franco tábornoknak pár év múlva nehezebb lett volna az autonómia leghalványabb gondolatát is visszakényszeríteni a katakombákba. Ám kinyitott egy kaput, amelyen át nyíltan és törvényesen elindulhattak azok, akik ezt igazán ambicionálták. És ezek éppen a félsziget kisebb nemzeteinek politikai erői voltak. Alig több mint egyéves előkészítés után, 1932. szeptember 21-én Niceto Alcalá Zamora köztársasági elnök már kihirdette a parlament által jóváhagyott Katalán Statútumot,² amelynek autonómia-felfogása korántsem nevezhető korlátozottnak. Rövidesen megalakult Katalónia önálló képviseleti szerve, a Generalitat, élén Francisco Maciá elnökkel, és ennek végrehajtó szerve, a kormány. Megkezdődött a baszk és a galle-

² *Estatuto de Cataluña*. In: María Carmen GARCÍA-NIETO–Javier M. DONÉZAR: *Bases documentales de la España contemporánea*. 8. k. La Segunda República [1] 1931–1936. Guadiana, Madrid–Barcelona, 1974. 298–305.

go autonómia előkészítése is. 1933. november 5-én a Baszk Statútum tervezetét tartományi népszavazás hagyta jóvá, 84%-os többséggel.

Azt azért el kell ismerni, hogy az autonómiafolyamat útját, kivált a baszk esetben, egyes republikánus és szocialista politikusok kételyei is gátolták. Maguk az érdekeltek is lassították, akkori felfogás szerint teljesíthetetlen követeléseikkel. A legfőbb mégis az, hogy az előrehaladást *szerencsétlen véletlenek, kronológiai egybeesések kísérték*. Ezek egyikeként két héttel a győztes népszavazás után, 19-én az országos parlamenti választáson hiába nyerte el a Baszk Nacionalista Párt a 17 baszkföldi körzetből 12-ben a mandátumot, országosan a jobbközép és a jobboldal győzött, amely befagyasztotta a republikánusok által elindított autonómiafolyamatot. (Katalóniában ezt már nem tudták megtenni, ebből keletkezett az 1934 októberében robbanáshoz vezető feszültség Madrid és Barcelona között.) A gallego statútumot csak 1936. június 28-án hagyta jóvá a tartomány lakosainak túlnyomó többsége. Ám ez volt az egyik első terület, amelyet a köztársaság ellen néhány hét múlva, július 18-án fölkeltek katonák elfoglaltak, így ez az önkormányzat egyetlen napig sem létezhetett. Október 1-jén viszont a republikánus Cortes jóváhagyta a Baszk Statútumot. 7-én, a polgárháború kellős közepén, a híres guernicai tölgy alatt megalakult Euzkadi első autonóm köztársasági koalíciós kormánya, a kereszténydemokrata José Antonio Aguirre vezetésével.³ Ez is az 1931-es alkotmány történelmileg nagyon is életképesnek bizonyult gyermeke volt.

Ha tehát az autonómiafolyamat valóban létező '30-as évekbeli korlátaira utalunk, ezek okaként nem célszerű általában „a köztársaság” és alkotmánya fogyatékoságait feltüntetni, hiszen ez *nem elvont jogi kérdés* volt, hanem *mindennapi harcok tárgya*. Kimenetelét is ezek a küzdelmek döntötték el, utóbb közel 40 évre az önkormányzat rovására. Szerencsére az autonómiatörekvés túlélte a negyvenéves hibernációt, hogy éppen mostanság csattogtathassa megélesített fogait-karmait, az autonómia ma is virulens ibériai ellenfeleinek nagy rémületére, egyfajta (a spanyol történelemben nem előzmény nélküli) föderalizmus elemeit csempészve bele az erre formálisan még föl nem készített írott alkotmányosságba.

Ha a spanyol fejezetekről azt mondjuk, hogy számos ponton *bővítik* ismereteinket, *a portugál részeknél* a fordítottját állapíthatjuk meg. E téren a magyar olvasóközönség, részben még a tájékozottabb része is, valójában csak foltokat ismer, ezek köré kell szilárd alapismereteket építeni. Szilárd

³ Fernando García de Cortázar–José Manuel Azcona: *El nacionalismo vasco*. Historia 16, Madrid, 1991. 88–89.

gyi egyike azoknak, akik ezt hosszabb ideje, módszeresen végzik. Szét-szórta megjelent írásai bizonyos vonatkozásokban az egyetlen támpontot kínálják.⁴ Nem véletlen, hogy ennek a résznek a végén kronológiát, illetve az 1974 és 1991 közötti lisszaboni kormányokról készített jegyzéket is beiktat, mintegy idegenvezetőként az alig ismert történelem útján.⁵

A portugál tanulmányok kevésbé alkotnak egységes szövedéket, de ezt az olvasó, ha elmélyed bennük, meg fogja bocsátani Szilágyinak. Az első közülük avval tűnik ki, hogy indításként történelmi áttekintéssel mutatja be az ország sajátos kapcsolódását Európa folyamataihoz. A fél-szigeten belüli rivalizálás ugyanis az országot évszázadokig nagymértékben elrekesztette Európától. Így figyelme és törekvései elsősorban „az anyaországnál sokszorosan nagyobb és gazdagabb gyarmatbirodalma” felé irányultak.

Ebben a tanulmányban egy kétségkívül még az 1960-as években is az európai félperifériához tartozó ország integrációs pályarajza fogalmazódik meg. Antonio de Oliveira Salazar – mint Szilágyi írja – már 1962-ben kérte országa felvételét az Európai Gazdasági Közösségbe. Ehhez képest az 1986-os bebocsátatás rendkívül távolinak tűnik. A szerző érdeme, hogy gazdasági szempontból a korábbinál jóval alaposabban írja le, mi történt a két, egymástól huszonnégy évi távolságban lévő időpont között. Bizonyára hasznos lett volna, ha a századvégen EU-felvételre váró országok politikusai emlékeztek volna arra, milyen problémákat okozott korábban az erősen agrárjellegű Portugáliának vagy Görögországnak a mezőgazdasági piacukat féltő tagállamok, például Franciaország kormányainak az ellenállása. Ezt annál inkább megtehették volna, mert a belépés tapasztalatait, mint ezt Szilágyi ismerteti, a spanyol és a portugál szakértők közös memorandumban foglalták össze. (137.) Nem érdektelen az a megállapítása sem, hogy a portugál külpolitikának – már a késői salazarizmus korában is – az atlanti és az európai elkötelezettség mellett egy harmadik privilegizált célja is volt (és van). Ez a „luzitán egység” megteremtése, vagyis az egykori gyarmatbirodalom és az anyaország megkülönböztetett kapcsolatának az ápolása (még ha erre az 1974-es forradalom előtt és ma merőben eltérő módszerekkel törekszik is). Figyelmeztető jel az is, milyen gondosan kellett kiépíteni az európai kapcsolatok sikeres alakításához szükséges intézményhálózatot. A végén még

⁴ Lásd például SZILÁGYI István: *A portugál modell*. Osiris kiadó, Budapest, 2000.

⁵ Itt mutatkozik meg, milyen kár, hogy annak idején nem öltötte publikáció formáját PÁNDI Lajos *Társadalmi-politikai harcok Portugáliában 1961–1976* című, nagy horderejű kandidátusi értekezése. (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1985.)

az is előkerül: milyen problémákat okoz Portugáliának az EU keleti bővítése az európai strukturális alapokból neki jutó pénzforrások csökkenése, illetve a mezőgazdasági verseny fokozódása révén.

Sajátos eleme a kötetnek a Ramalho Eanes portugál köztársasági elnök különös karrierjéről szóló tanulmány. Valójában Szilágyi itt a látszatonál kevésbé „perszonális” problémát világít meg olyan módon, hogy tévedésből akár hazai aktualitást is tulajdoníthatnánk neki. Ha szabad értelmezni a leírását, arról van benne szó, hogy a jól kikalapált alkotmány keretében egy erős (vagy ambiciózus) egyéniség hogyan tudja közjogilag pontosan körülhatárolt jogkörét „faltól falig”, netán kissé még azon túl is érvényesíteni. Eközben megismerjük egy új demokrácia mintaszerűen kiegyensúlyozott (persze ettől még csendes és kevésbé csendes hatalmi harcoktól nem mentes) intézményrendszerét.

A harmadik portugál tanulmány is – bizonyos mértékig – olyan, mintha „a lányomnak mondom, hogy a menyem is értsen belőle” magyar szólása elevenedne meg benne. Ez az országon belüli régiók kialakításának (pontosabban ki nem alakulásának) történelmi és aktuális okaira világít rá. Portugália határait nyolc évszázaddal ezelőtt jelölték ki, és máig nem változtak lényegesen. A lakosság jó része és a konzervatív politikai erők ellene voltak a tagolásnak, s ezt népszavazás is elutasította. A legtöbb tervezet nyolcregiós felosztásról szólt. Az ellenállás nyomán azonban a régiók csupán tervezőegységekként jöhettek létre (ez az európai támogatásokhoz való hozzájutás követelményei miatt elkerülhetetlen volt), de tényleges intézkedési joguk nincs. A mai régiók közül csak kettő, az Azo-ri- és a Madeira-szigetek körzete számít (már 1976, az alkotmány elfogadása óta) „autonóm” régiónak, a többit csak az „adminisztratív” jelző illeti meg. (Az alsóbb szintű önkormányzatok autonómiája mintaszerű.) Ebben a fejezetben Szilágyi, udvariassági gesztusként, helyenként jegyzetekben magyarázza nekünk, történészeknek, az EU-ban a regionalitással kapcsolatban kidolgozott fogalomrendszert. Köszönet neki, nem volt felesleges.

A kötet egy további témaköre a két tárgyalt országnak a világban, Európában és különféle „virtuális terekben” elfoglalt helyzetét világítja meg, jelentős történelmi, eszme- és kultúrtörténeti kitérőkkel. Már az első alcím elgondolkodtató: *A demokratikus Spanyolország és Portugália „birodalmi” politikája*. Nézünk jobbra, nézünk balra a világtérképen, és nem látjuk a birodalmakat. Ne felejtjük azonban (Szilágyi ezt nem is hagyja), hogy ezek évszázadokon át fennálltak. Ezáltal mély gazdasági, politikai, nyelvi és kulturális nyomokat hagytak mind az anyaországok, mind hajdani külbirtokaik lakosságában, településeik külső

képében, irodalmában, vallási életében, politikai gondolkodásában, lelkialkatában, rokonszenv- és ellenszenvrendszerében. Ennek felel meg Szilágyinak az a megállapítása, hogy Spanyolország hovatovább „kulturális nagyhatalomként” jelenik meg a világban, Portugália pedig „Brazília és volt afrikai gyarmatai körében szervezte újjá és nyerte vissza szellemi-politikai befolyását”. Egy újabb tanulmány azzal kapcsolódik ehhez a témakörhöz, hogy megvizsgálja: a két ország milyen szerepet vállal az EU „harmadikvilág-politikájában”. Egyetlen száraz statisztikai adat is elegendő hozzá, hogy ezt ne tekintsük se túlzásnak, se álproblémának: az ezredfordulón Spanyolország a latin-amerikai tőkebefektetések terén, 52%-os arányával, megelőzte az Egyesült Államokat. (254.)

Az utolsó tanulmány korunk nagy dilemmáját, *a nemzeti szuverenitás és a globalitás összefüggéseit* járja körül, a pireneusi (és a kelet-közép-európai) országok és népeik számára a közbülső, európai szintet is közbeiktatva. A szerző az utóbbi két szint meghatározó befolyását hangsúlyozva állapítja meg, hogy az állam (nemzetállam) egyelőre mégis nélkülözhetetlen és megkerülhetetlen szereplője marad a nemzetközi viszonyoknak, mint olyan tényező, amelynek szerepe van a nagyrégiós és a globális szabályozás kialakításában, „lefordításában” az egyes országok „nyelvére”, érvényesítésükben, kodifikálásukban. Emellett az EU-ban nagy szerepet játszó szubszidiaritás, a döntések felesleges központosításának elhárítása elvi szempontból is megköveteli, hogy bizonyos ügyek egészükben vagy részükben nemzeti hatáskörben maradjanak. Ezekre vonatkozólag magasabb szinteken csak ajánlások születnek. Ebben a fejezetben, mint korábban is, bőven él a szerző a komparatív célzatú magyar példák fölvonultatásával.

Szilágyi István kötete megerősít bennünket abban, amit eddig is tudtunk vagy tudni véltünk. Ám sokkal inkább szembesít azzal, amit nem tudtunk vagy nem egészen jól tudtunk. Sikeresen kapcsolja össze a két dél-európai ország közelmúltját a sok évszázados történelmük során létrejött viszonyok, kapcsolatrendszerek hosszú távú következményeivel. Fő tanulsága talán az (ezért a megállapításért magamnak kell vállalnom a felelősséget), hogy az ember annál jobban képes megérteni országát múltbeli fejlődését és jelenkori problémáit, minél több más esetet vizsgál meg a maga egészében és részleteiben.

A három nagy tematikus egység után bő bibliográfiákat is kapunk, amelyek a mai internetes korban a Szilágyi által tárgyalt témák vizsgálatához nagyvonalú támogatást nyújtanak.